

ЮЛІАН БЕСКИД

ЛЮДИ
БЕЗ
ПРИЗВИЩ

РЕГЕНСБУРГ

1946

ЮЛІАН БЕСКИД

ЛЮДИ
БЕЗ
ПРИЗВИЩ

diasporiana.org.ua

РЕГЕНСБУРГ

ВИДАВНИЦТВО: «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО»

1946

ЛЮДИ БЕЗ ПРИЗВИЩ

Всі права застережені автором

Druck: Mittelbayerische Zeitung, Regensburg

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Ми нікого не обвинувачуємо; ми були тільки живими свідками найбільшої, про яку історія знає, епопеї людських терпінь, людського горя, нужди та страждань.

Коли в матерів видирали малих дітей, щоб ані матері, ані діти ніколи більше не бачили одне одного;

коли двоє рідних братів — від одного батька та від однієї матері — мусили стати, всупереч своїй волі та наче наперекір усіким людським правилам і Божим законам, один проти одного з крісом у руці;

коли син не знав, чи він першого своєю кулею не вбивав свого рідного батька;

коли безоглядна жорстокість і жага пімсти взяли гору над усікими моральними та етичними прикметами людської істоти;

коли вікові надбання культури щезали, наче малі доми з карт;

коли культивовано найбільший злочин під санкцією найкращого добра;

коли з храмів і святынь творено domi розгусті;

коли за патріцідію нагороджувалося золотими медалями;

коли лицарем називали ката мільйонів невинних людей;

коли з людської шкіри гарбувалися найкращі рукавиці;

коли штучно викликаним голодом плекалося людожерство;

коли в ім'я свого шлунка процвітала торгівля білим товаром:

коли з трупів витоплювалося сало;
коли фальш прибрав маску правди;
коли школярам наказувано вчитися ціляти в живу ціль;
коли кров'ю сплямовані руки розширювали свої долоні
за справедливістю;
коли найбільший в історії злочинець посідав місце най-
кращого оборонця;
коли одним помахом пера засуджувано тисячі й міль-
йони людей на кару смерті;
коли щибениця стала символом сили та володарства;
коли всі содомські гріхи вважано за найдосконаліші
прикмети людини;
коли плюнути в лицех живому Богові вважалося за до-
сконалу чесноту;
коли на експериментальних столах у наукових лябо-
раторіях гинули тисячі людей замість кріликів...

Це все діялося в двадцятому сторіччі!

Правда, можна легко фізично вбити людину; але ніхто
ще не вбив душі в людині.

Правда, легко держати людину в тюрмі; але нема сили
запроторити в тюрму людські думки.

Правда, легко знищити та збурити надбання людсько-
го мозку; але слів правди ніхто не в силі викорінити з люд-
ської душі.

Вічною є правда і добро є вічне, бо вони вийшли не від
людів, але від найбільшої Правди та від найбільшого Добра.

Юліян Бескід

В ДОРОЗІ ДО ЧИСТИЛИЩА

Це не була квартанна... Люди, що в наслідок воєнних
подій нашлися поза межами своєї батьківщини, мусіли
пройти крізь ці чорні бараки. Мало хто мав змогу або рад-
ше відвагу обійти цю долину, на якій змазувалося люд-
ське імення. Тут людина — байдуже, чи вона з-під сіль-
ської стріхи, чи з дипломом ученого, ставала ікстим числом
у велику ланцюзі, що його для своїх потреб кував гітле-
рівський уряд праці. Находилися вправді смільчаки й такі,
що вже нічого більше не мали до втрачення, — або воєнна
хуртовина розлучила їх, може назавжди, з їх найближчи-
ми, а майно пропало в дорозі, або не було часу бодай най-
конечніші речі, що під рукою, взяти з собою; таким було
байдуже, яке завтра зустрічатимуть у своїй дорозі, або ку-
дою кине їх хвиля. Ні чужина, ні мандрівка без даху над
головою не плутали в їх думок. Одне тільки стояло перед
їх очима: зберегти себе перед голодом і бомбами. Але ті, що
разом зі своєю ріднею заїхали аж під колючі дроти табору,
на якого воротях виднів чорний напис «Дурхгангслягер»,
для них не було вже відвороту, ані крашого виходу.

Перші дні гарячого червня 1944 р. записалися в стати-
стиці цього лягру півторамільйоновим числом своїх жертв.
Однаке ці жертви були наслідком інших подій, що вже
з 1942 р. тут на цій долині мали своє місце.

Перехідний табор у Штрасгофі, у малій німецькій мі-
сцевості, 30 км віддаленій на схід від Відня, був призначе-
ний для гітлерівської акції проти жидів. Управді сама га-
зова комора, чи радше крематорія не находилися на терені
цизого табору, лише за залізничною дорогою, на південнь від
перших хат, у сосновому лісі. — Скільки людей згинуло
в цьому «чистилищі», про це хіба низькі, карликуваті сосни
сумну пісню співають; до того стежки та дорога зі Штрас-
гофу в напрямі до оселі Нойзідлюнг і в тому, до місця «чи-

стки», пильно берегли агенти й гітлерівські поліцисти. Але ще в червні, липні та аж під пізню осінь бачили люди над лісом сірі хмарки диму або дорогою їхали добре закриті з середини вантажні авта, що в них їхали жиди — чи не на останню свою подорож. Чули люди на дорозі, коли авта зупинялися, благання з нутра авт: «Месіє, ль-о! Вассер»... Але води не було під рукою та гестапівці пильно стежили й берегли своїх в'язнів. Мабуть це були жиди з французької території, і вони в лісі за Штрасгофом гинули в газових коморах чи може в крематорії спалювались на попіл. Як ці сірі хмаринки диму розиливалися над верхівками сосон, так безслідно гинули назавжди люди в сутінках цього соснового лісу. Чи й тут здирили опричники живцем з людини шкіру на найкращі рукавиці для своїх красунь, чи топили людське сало на мило та пересівали ситом попіл, щоб золото з зубів передати до своєї державної скарбони, — це окрема сторінка історії німецького народу та його проводирів.

Високі, майже триметрові, колючі огорожі доокола табору подвійним валом відгороджували зовнішній світ від життя тих, що з кукурудзяних піль перейшли за перші дроти табору в Штрасгофі.

Вангажні потяги, що привозили виселенців з їх країн, насильно гнаних з рідної хати, втікачів, і таких, що в німій розпути забули про своє існування — усіх виладовували перед табором на кукурудзяні поля.

Товпилися люди, тупцяли на місцях, безрадно заклавши рука за руку, примерклими очима дивилися на свої клунки або заздрісно відвертали свої очі в сторону дерев'яних чорних бараків, щоб там уже раз полюдському відпочити та привести себе до ладу.

Були транспорти вивезених або, як їх звали — евакуйованіх, що продовж місяців возились по всіх Балканських країнах, або інші з'їхали здовж і вширш усю Словаччину, потім доїхали через Будапешт до Шопрону та знову назад вірталися через Михайлівці до східніх меж Угорщини, щоб під кінець знову відвідати город св. Степана й по трьох-чи п'ятидennих зупинках будь-де на залізному торі далі сливаковою ходою доповзнути перед ворота Штрасгофу.

Голод, нужда, неспані ночі, гаряче сонце на Наддунайських долах, дощі, бурі, до того ж — ці «ізгої» відкритими вагонами їхали; вони з верет, з випрошених або з крадених дощок будували собі та для своїх дітей дах у вагоні

над головою; вони спали на засміченій, гнилій від дощу, порохів і саджі долівці; тут теж вони розставляли бляшані посуди з консервами над на швидку руку розпаленим вогнем, щоб собі ложку теплої води загріти; вони сварилися, деколи й кляли один одного за краще місце або далі від берегів вагону: каламутні від цього були в них очі, видовжені лиця, неголені бороди, нечесане від тижнів волосся, зім'яте, запорошене одіння та скрізь і всюди тоболи з залишками з рідної ще хати.

Довгі, наче тіні, стояли ці великі та малі люди серед своєї нужди; вони не знали ліку свого горя, ані не знали теж деколи чергового числа своїх днів. Невідоме завтра, пропали всі надії; може вони, ці люди вперше станули вічна-віч чорних у свому житті, довгих, у триваючій тривозі, своїх днів і ночей?! Лініво простягає мати свою руку до дитини, що вже з самого ранку плаче і кричить... Так само пиняво сунеться по рівних рейках вантажний поїзд і стогне його залізна машина... Сидять по кутках, наче їх тоболи, люди, і мертві в їх уста та мрякою повиті очі. Деколи зупиняється поїзд, але й тоді довго ніхто не висковзується з цього приспаного на вагонах муравлища. — Хіба що поблизу бульба, горох, цибуля та інша городина або в копицях сіно-конюшана; автім з людьми разом їдуть корови, коні, ще й коза в декого, щоб дітям було свіже молоко. Але й ці корови забули вже румигати і коні іржати. — Будемо довго стояти... пішло від вагона до вагона, і тоді починає живіше рухатись людське клубовище та біля рейок або на піскових насипах починають вогні блимнати. Десять і бляшані посудини найшлися та жінки, мужчини й діти жадібно внурюють свої очі, чи скоро буде готова їжа; бульба з водою, або в кого є ще сіль, солена бульба з водою. Не хочеться вірити, як скоро людина вертається до первісного способу життя, знижується до примітивізму.

Ніхто не дивується, коли люди, кожний по своїй спромозі, в свому кутку господарить. Чи він спить, чи ходить чи єсть, чи журиться або радіє, це для всіх і кожного зокрема байдуже, буденне, далеке. І те зовсім байдуже й далеке, куди треба ще їхати, що буде завтра? Люди починають жити хвилиною. І лайливі слова не є образливими, але й найкращі приятелі ні з чого можуть назавжди розійтися. Недовір'я родиться само зі себе; кожна людина дбає лише про себе. А культурність це пилом припадене. пусте слово.

З великою полегшою зітхають «ізгой», коли довженний поїзд доїжджає до своєї мети. Однаке люди далі сидять на своїх місцях у вагоні, як вони сиділи вчора, переду чора, перед тижнем; голосної треба принуки або погрози, щоб люди вивантажували з вагонів свої тоболи, клунки, валізи, скрині. Рідкі були випадки, що людей просто з вагона перевозили до табору, щоб вони тут перебули своє «чищення» та вслід за цим попали на свою безіменну картотеку. А далі, наче частина робочої машини, щоб мандрувати до праці — ні по своїх силах, ні по званні чи освіті. Але таких щасливих у своєму нещасті небагато було. За те з правила першого етап починається очікуванням на чергу, коли, ось-де, на кукурудзяні поля, на дорогу чи під тин прийде вантажне авто з табору, щоб забрати всі речі та разом з їх власниками заезти за колючі дроти табору.

Жахлива нудьга, найважчча кара, ось як у безділлі сидіти від ранку до ночі під залишним насипом, при дорозі чи серед кукурудзи. Жарке сонце, і земля розпечена, як залізо, гниле повітря, хоч під голим небом, тисячі людей тут живе, пил з дороги, кисло дихати, все чорне, хоч вода під боком, так чорні стіни недалеко віддалених бараків.

Мільйони різних людей з різними цілями очікували тут дальшої своєї судьби. По синах Ізраїля тут першими були нащадки Гомера, греки. Ці греки за недогарок палироски на ножі йшли поміж собою; чорна біржа — це ввесе зміст, що в ньому шукали вони свого забуття; адже в мряковинній закутині їх завтрашні дні, як їх, колись свята, гора Олімп. Якийсь молодик аж із Пелоппонесу віз свою наречену та тут її заміняв у свого товариша за коробку найпоганіших цигарок; але вже під вечір розбивному суперникові голову залишним ломом, при помочі якого зачинялися широкі двері до газової комори. Коли ж було — більше приглянутися цим людям, зразу можна було пізнати, що між ними більша частина таких, що їх свої з хати хотіли позбутися. Це не є жадне твердження, бо в окремих гуртках були люди, що здалека держалися від своїх братів, однаке — або вони не мали впливу, або не хотіли мішатися у внутрішні справи більшості. Кожному вільно сумніватися, через сумнів ідеться до правди; отже треба би було окремої студії, щоб повно насвітлити події та факти, що мали місце перед і за воротами Штрасгофу.

Були теж перед табором італійці та й вони мусіли перейти свою «чистку»; вони були дуже пригноблені, наче

з притаеною уразою на серці; вешталися, мов малі діти коло своїх клунків. І пісня їх тужлива — мов десь аж з дна моря, слізами вмивалася, пронизуючи, як вечірня молитва самітного мандрівника бедуїна на далеких безлюдних пісках Сагари. Ці сини сонячного півострова глибоко відчували свою недолю, але на деяких лицах можна було спізнати високу погорду до тих, що ше вчора були найкрасічими (бодай на папері) союзниками, а сьогодні приносять рабські окови своїм товаришам зброї. Були ж між цими італійцями люди високої культури та з добрими прізвищами; однаке тверда безоглядність, що вміщалася в короткому реченні: «Діс махт нікс, вір бравхен мер льойте цум шпатен»... («Байдуже, нам треба більше людей до лопати...»), була причиною, що в ім'я свого «лебенсравму», зокрема по теорії «юберменша», слід було змести з своєї дороги все, що стояло або могло в майбутньому станути на шляху до розросту та сили німецького народу. Траверзуючи ідеї нац. соціалізму — німець мав за сто, двісті, триста років мати голову як гарбуз, шлунок як корито, руки й ноги як сірники (мільйони «склявен» мали на нього працювати!) та ще мав той «надлюдина» розмножитися до 200, 300, 400 мільйонів душ «герренфольку». То ж і попадали під триби тої машини люди, як італієць проф. університету Дж... і, що його насильно вивезли з Верони, маляр А...но з Риму, співак П...і з Неаполю, з дружиною та двома дочками; всі насильно вигнані з своєї сонячної батьківщини.

В ім'я правди треба підчеркнути, що наведені кілька прізвищ (або які ще будуть згадані на інших місцях) зовсім не є повним і вичерпним списком або статистикою всіх людей, що на основі директив із вища мусіли пройти крізь Штрасгоф.

Таких «штрасгофів» було багато в Німеччині та годі й понад силу одної людини, що була таким же самим «ізгаем» і в черзі перейшла своє «знакування» в Штрасгофі, вичерпно насвітлiti повну трагедію мільйонів людей; чи це були під багнетами або в кайданах гнані люди з України — великої та широкої — щоб саме в Штрасгофі змазати з їх лиця прізвище та крім чергового числа наклейти на їх чолі «Ост» і з цим «остом» відобрati людині всі людські права! Далі, чи це будуть люди (окреме поняття громадяни!) з Польщі — скривавленої, зруйнованої та ограбленої! Байдуже, з яких ще країв і країн! Адже всюди та скрізь з однаковим жорстокістю, безоглядністю карала всіх і вся

націонал-соціалістична рука гітлерії, рука диктатури і тиранії.

Ясне, що самий Штрасгоф був тільки малим новітнім базаром білого товару, на якому німецькі бауери, фабриканти, промисловці та всякі «партійні» вельможі одержували даровий приєднання з усіма для себе найвищими привileями, аж до того, що вбити невільника не вважається за каригідне, а зганяти чи переривати плід у малолітньої невільниці, щоб вона не йшла «бротцайту» забездурно, це приказувалося!

Штрасгоф був місцем, у першу чергу, зрівняти людину з твариною, щоб на дальших етапах висмоктати з цеї тварини всі сили людських рук та її м'язів.

«АЛЛЕС ИСТ ВУРШТ»

Німецькому урядові праці головним чином ішло про використання фізичної сили людини, тому всі урядовці піджидали до кожного зокрема чужинця (авслендер!) з найбільшою безоглядністю та жорстокістю. «Арбайтен, ляйстен, шаффен! Аллес фюр зіг!» Це зовсім байдуже, чи людина легітимувалася паперами доктора, чи професора, чи священика; на це находилася завжди одна тверда відповідь: «Дас махт нікс! Аллес іст вуршт! Егал, єде арбайт іст гляйх унд віхтіг!» Що ж могло діятися в душі тих тисячів «авслендерів», що вже від сьогодні чи за пару днів мусили станути до праці в «крайсвіхтіре бетріб»? Ерейти жити в барак, юсти зі спільногого, для робітників «шверарбайтерів» призначеного, котла... Спати разом із різношерстною чужонаціональною публікою та на команду ранком ставати, бігти до «бадравму» і далі «походом руш» до праці...

— Хай уже буде, що хоче! — в поденернуванні махали люди рукою, — щоб лише не сидіти ось-де в Штрасгофі, під тином віч-на-віч невідомого. А втім краще більше зло переживати, коли його вже бачиться і пізнається, бо тоді можна шукати способів це зло зменшити чи направити, аніж жити у вічному страху перед невідомим. До того вістки, що добігали аж юди перед штрасгофські ворота з усіх закутин Німеччини (— відомі теж із листів своїх братів, ще в хаті), а саме про погане трактування робітників, про заборону робітникам у часі налету скриватися в скови-

цах — адже добре забезпечені сковища були тільки для німців! — про тайні прикази, щоб найнебезпечніші місця затикати «авслендерами», — це все тероризувало людей, що далі ще сиділи на кукурудзяних ріллях, і день, і ніч, перед чорним «дурхгангс» табором у Штрасгофі. Це справді був — як усі звали «штраф-гоф» (місце кари).

— Сьогодні будуть перевозити до лягру... приніс якийсь добродій вістку від сторони дротяної огорожі. Довго ніхто не вірив, але коли ця людина сама почала стягати разом усі свої речі, лаштуватися та ще й свою «буду»-шатро розвалювати, інші теж у поспіху в'яжуть свої клунки, складають речі до валіз і скринь. Однаке таборове авто, хоч і справді виїхало з табору на дорогу, не спинювалося; вони далі помчало, і тільки чорна курява застелила дорогу та треба було добре хустиною заслонювати собі лице, щоб густий пил не жер і не колов у очі.

Щоб не ширилося баламутство й дехто в цьому не додшукувався підозрінь, як саме силою вигнані з хати люди чи захоплені на дорозі могли мати з собою якісь тоболи, клунки, валізи чи будьяке інше майно, на це така відповідь: — Перед «дурхгангсляром» у Штрасгофі й далі в самому таборі, сотні-тисячі різного народу перейшли своє «лягрування»; між цими були тисячі, що не мали з собою навіть білля на зміну, не мали грошей; як вони забрели аж під ці чорні бараки, так їх захопила в своїй залишній кліці воєнна машина з їх рідних сторін.

Були тут селяни аж з далекого Криму, що їх потгнали разом з їх кінами та возами на «форшпан», були виселенці з-над Дону, з Поділля, з гір Карпат і з Низького та Високого Бескиду. Вони взагалі не мали змоги щонебудь узяти з хати або й не було ще часу попрощатися зі своєю рідною. Перед воротами Штрасгофу сходилися та розходилися перехресні дороги для тисячної «ізгойівщини» з усіх закутин і земель великої та широкої української території.

Але були й такі люди, що мали змогу дещо завчасу або в останній хвилині взяти з собою «на дорогу». Страх перед бомбами, прифронтова полоса, а далі треба пам'ятати, що гітлерія бажала одним помахом і одними заходами смахнути для себе три печені: 1. винищити ворога в полі (військо), 2. винищити все населення (нагінка в першу чергу на інтелігенцію!) на ворожій землі, 3. винищити ворожий нарибок (у наслідок цього згинули тисячі українських дітей в крематоріях і від отрути в різних таборах!). Ця печеня

смажилася з однаковою послідовністю та при помочі таких же способів у Польщі, в Бельгії, Голландії, на французьких зайнятих землях, у Греції, Югославії та на всіх землях України. До того йшло головно про «лебенсравм» на Сході, тому Україна понесла в цій війні найбільше жертв!

Легко сьогодні горлати тому, хто безпечно сидів за далекими морями! Але не легко збегнути психіку мільйонів тих людей, що знайшлися далеко від своїх рідних хат. Чому саме вони так, а не інакше мусіли зробити?

Часи забріханності, часи тривалих суперечних вісток, часи, коли за воєнне ремесло не фахівці, але ремісники посягнули своїми брудними, до того штубацькими руками — під кличкою «за справедливу війну», «за нову Європу», «за європейську сім'ю народів», наче старою рукавичкою кидалися високопарні клічі та ідеї, в які самі «ідеологи» ні на один мент не вірили, але завзято тривали в своїй забріханості! — супроти мільйонових небезпек, супроти ніколи невідомого, з якої сторони прийде ще більша небезпека, перед ким і чим треба берегти своє та своїх найближчих життя (— майно? — це слово само в собі заснітилося супроти величі людських утрат — це ж доба найбільшої досьогодні модернізації війни, як от «фави», «суперфортеці», «тигри», зокрема супроти марева газової війни, під безупинним градом бомб на голови міст і окремої людини, хоч ця людина зовсім не причасна й не зв'язана з воєнними діяннями, а тільки з воєнними діями!) — отже супроти величі цього важливого питання треба мати висококультурний політичний розум, щоб поставити під одною рубрикою «винних» і під другою «невинних» та в тому «жертви війни». При тому треба аж до самого кореня проаналізувати «за і проти», чому люди втікали чи їх силою гнали та вивозили, чому мільйони бажали «як», а не «так», де було джерело правди, а де моральна гниль, — іде тут виразно про внутрішні питання народів, у наслідок чого повстало новітня «мандрівка» народів, у чому основи багатомільйонової сучасної еміграції. А втім окремі народи чи люди були тільки підметом у жонглерській грі гітлерії; тимто, коли б у дійсності, поза принципами, бажалося декому демонтувати чи спростовувати важливість аргументів, освячених кров'ю і терпнням мільйонів, щоб прикріпити чорну латку з однобічним осудом «прокажений», — тоді хай краще політичні карлики здалека держать свої руки від політичних карт.

Будьмо людьми заходу, отже, людьми культури, та маймо відвагу правду в очі всім і собі сказати; ми всі вірили та завжди будемо вірити в перемогу чотирьох Вольностей, отже: Свобода слова, Свобода від недостатку, Свобода від страху і Свобода релігії! До того ніхто не прийшов тут шукати ні майна, ні достатку, ні хвали, ні слави! Наше майно, наш достаток — наша Рідна Земля! Наша хвала, наша слава — щастя України! Ми готові кожної хвилини вертатися до рідних хат, але тільки з перемогою Правди! Невхе міг би дехто повірити, що краще людині жити в ярмі, з зав'язаними устами, під терором, і наче німа тварина не думати, не говорити, не мати жадних душевних бажань?

Перед ворота табору в Штрасгофі привозили теж поляків, але полякам не вільно було виходити з вагонів; їх пильно берегли гестапівці. Не можна було довідатися, з яких сторін Польщі ці люди. — Люди без клунків, матері з немовлятами при грудях; люди з чорною журбою на очах, виголоджені, в жінок набряклі від сліз очі, бліді, пожовклі лиця, розхрістане волосся на голові. Жменька гнилої соломи на долівці, бляшана банька з консерви, щоб води напитися; оце й все майно тих людей. Вони й не говорили між собою голосно; вони не хотіли дивитися нікому в очі. — Чи тому, щоб не бути посміховищем, чи може знали, що вони їдуть у безповоротну подорож до концентраків, чи теж трагедія їх народу приглушила всі їхні почування? Евіжалося, що ці люди або з усього зрезигнували, наче б чорна поволока прислонила їх мозок, або немов би в тихій апатії вже нікому не вірили, не надіялися на нічию поміч. Ні, не можна було між цими людьми добачуватися жадної черти гордовитих аж до пересади колись «орльонт» чи нащадків великих Казимирів, Ягайлів, Собіських. Так, це ні діялось за зеленими столами, ані при шляхотських учтах, коли правою можна торгувати та дотори чоло нести. Але коли рідний край потопає в крові, ворог шматує народний організм, і ворожа петля давить гортанку... Історія вчить і показує, що шанувати чи ненавидіти (це не християнське поняття!) ворога треба тоді, коли він сам в неволі чи в оковах. Однаке не можна без облуди не сказати, щоб на лиці чи в самій поведінці тих синів Леха, що аж під воротами Штрасгофу опинилися, не було окремих рис, що відрізняли їх від інших народів; чи брати під огляд греків, італійців, сербів, болгаринів; але ж і політичне тло було для кожного з тих народів окреміше. І далі ще зовнішні та вну-

трішні причини, а саме, яким чином чи під загрозою кари смерти, чи добровільно, чи під примусом ворожої сили, чи може як союзники, чи з політичних мотивів, чи в наслідок релігійно-соціальних розбіжностей, чи просто зі страху перед жахіттям близького фронту опинилися аж тут; далі може під впливом ворожої пропаганди чи теж із продуманою згори метою, щоб із нутра розкладати ворога, шкодити йому в серці його воєнної машини (поширювати суперечні вістки «ст, пст! файнд герт міт» були на кожній стіні перестороги), підривати серед ворожого громадянства довір'я до його влади, нищити чорним ринком ворожу економічну силу, у робітнях ширити серед мас працюючих негодування або ще іншими способами й засобами діяти на внутрішній розклад ворожого потенціалу. Це одна з важливіших у часі воєн проблем, автім і не легкою для соціолога, політика чи історика правильна розв'язка питання, чому саме між іншим і ці мільйони людей з різних країн були примушені перейти крізь чорні бараки «дурхгангелягру» в Штрасгофі. Що були ще такі тaborи в інших місцевостях Німеччини, наприклад у Ноймаркті, у Відні, в Бресляв (де дітей з України «висортовували» до крематорій!), в Ганновері, в Меці, в Штутгарті й в самому Берліні, че теж окрема сторінка в історії про нам сучасну мандрівку народів.

Групи т. зв. «білих» москалів приїжджають до Штрасгофу вантажними поїздами з терену Болгарії. Іх не було багато; вони своєю поведінкою, влізливістю, способом розмови, широко жестикулюючи руками, дуже чомусь нагадували своїх земляків «наших за кордоном» відомого російського письменника Лейкіна. Але не слід заперечувати, щоб між ними не були «европейці», цебто люди з освітою, ще з колишніх царських часів. Між цими дуже гідно презентував себе музика К...ов, що разом зі своїми двома дочками, співачками, мав уже в своїй кар'єрі музичне турне за океаном, у Лондоні, в Парижі та в Софії. Він знав добре про політичні відносини в Греції, передбачував (липень 1944 р.), до чого дійде в Болгарії, хто візьме верх у Сербії; не чужі були для нього югослов'янські політичні проблеми; він не дуже скривався зі своїм твердженням, що гітлерія мусить заломитися, що дуже сумною буде кінцева дія цього (і не тільки цього!) режиму-диктатури. — Чому він їхав з Болгарії, де гарне було до війни життя? — Погано прийдеться (але не довго) жити під німецьким чоботом, адже близче до кінця, ніж було в перших роках війни...

А далі Париж, Лондон, Нью-Йорк... Він же музика і всякий терор чи це зелений, чи будь ще сорокатий, ні, це не для мистецтва, не для світу творчости, вільної думки і свободи.

Зовсім інакше вели себе серби. Їх поведінка, торгівля болгарськими папіросами за хліб, за мило, в заміну за водку — це їх найбільша журба. Вони сміялися з тих, що настирливо домагались перевезти їх до табору або що пригноблені сиділи на своїх клунках. Вони, ці серби вдоволялися тим і це їм вистачало, коли перехитрили своїм купецьким (— байдуже, чесно чи нечесно!) хистом і здобули для себе більший шмат хліба. Наче в гарячій воді купані, вони безупину вешталися між усіма групами людей, що вичікували на своє «призначення». Наче крайні себелюби, — кожний зокрема побивався тільки за свої потреби; не можна було добачуватися того, щоб вони разом за одного, або один за всіх, упімнулися за свої кривди або помогли собі взаємно. Вони носилися з місця на місце та дехто звертав увагу, щоб перед цими «гостями» берегти своє майно. Серби виправдувалися, мовляв — вони не крадуть, тільки греки! А греки всіх чужинців переконували, що саме сербів треба вистерігатися та добре дивитися за їх руками; грек нічого не рушить, хоч би річ лежала на дорозі. Хто може збагнути, по чий стороні правда? Однакова недоля й нужда була в сербів і в греків; може ці люди з-перед місяців не бачили хліба?

До того війна теж має і в собі витворює свої права; тривала небезпека, далека чужина, нестерпна хандра за рідною хатою, кожний день — кожна година — кожна хвилина несе нові, новіші застрашуючі вістки, і з жати, і з усіх фронтів. Речі, про які важливо сьогодні подумати, за хвилину переходять у дійсність; плянувати — це стільки, що в морі бовтатися за зерном пісну. Коли медом і молоком багата країна (за те, що вона багата!) переходить з рук до рук, наче м'ячик, валяється кордони, і земля просикає братовбивчу кров'ю, чужі руки пають народний організм, — треба бути справді великою людиною, щоб на все не маєнити рукою, або занурити в пісок голову, щоб ні про що не знати, нічого не чути та нічого не бачити. Не легка річ саме серед таких життєвих закрутів і манівців вийти переможною хodoю з усіх труднощів та у ставленні людини до людини. Авже ж війна бурить і руйнує! Війна не виховує. Вона толочить всі цінності, змітає за одним подмухом віко-

ві надбання народів, бурить і м'яжджить усе, що на її шляхах. Війна найжорстокіше слово в людській мові; але, як довго люди жити будуть, так довго казкою буде вічний справедливий мир. Люди, хоч найдосконаліше створіння під сонцем, завжди будуть тільки носіями смерті. Бездonna людська жадоба — в одних за майном, у других за славою, і ще більше безденною є людська глупота. Якби так людина хотіла себе завжди в дзеркалі бачити, коли вона говорить чи свариться, чи хоч би тільки думає, — але при чому тут філософування?!

Люди, що розтаборилися на дорозі при залізничних рейках у Штраусгі, деколи продовж тижня і довше ждали, аж поки по них прийде підводя чи авто з табору. Що ж ці люди тут робили?

ПЕРЕД КОЛЮЧИМИ ДРОТАМИ

В перших днях жовтня 1944 р. почав падати дощ. І люди ще далі сиділи перед воротами Штраусгі. Дехто мав накривало, верету чи килим і з цього робив собі дах над головою. Однаке це дуже мало або зовсім не помагало: безупинний дощ накрапав, і мокро та студено було жити. Ніхто теж з табору не цікавився тим, що роблять сотні людей, яких сувора рука вирвала з їх рідних сторін і ось-де привела перед табор. Ці люди не одержували харчів, ані малі діти не мали молока. Кеодна маті докоряла собі в душі, навіщо вона привела ці нещасні сироти на світ, — собі на журбу, дітям на недолю. Що діяти в чужому, далекому світі? Хіба що терпеливо далі ждати. А дощ далі закутував густою мжичкою житла ізгой, гасив їх кволі вогні при дорозі, вітер бавився хмарами диму, і безнадійно сумно було сидіти перед колючими дротами цього «дурхганг-слягу». Дні чергувалися подібні один до одного, з тією лише різницею, що з кожним днем голод більшав, і нізвідки не видко було рятунку. А людські думки, мов стадо сплюханих птахів, відривалися від дійсності, бігли, тікали ген — аж до рідної хати, де тварині краще було життя, як цим людям тут — серед болота та їх чорної журби. Невже сам Бог забув про них? Ні, ці люди мали велике щастя вному нещасті; ніхто не хворів; і малі діти здорово держалися. Була ще надія перебути це пекло, а далі — Бог

добрий. А втім і тут находилися одиниці, що хоч усім однako біда дошкулювали, однаке ці нечисленні своєю поведінкою, своїм ширим відношенням і небуденним гумором підбадьорювали своїх найближчих і свое оточення, помогали слабшим, останнім куском хліба ділилися з своїми близкими. Вони потрапили будуючи промовити до людини, і те важне, що люди в наслідок їх слів відвертали свою увагу від дійсного, не думали чорно про сучасне своє та веселішими очами дивилися вперед себе. — Хіба ж це віками не буде тривати... Слаба потіха, але справді легше людині, коли хоч думки вспокоються. Коли б можна забути... Ех! Невідомо, де осталися старенькі батьки? І хліб у них забрали ці негідники... З хати вигнали... А малих школяриків, наче громаду овець, гнали перед себе, щоб ворога цим послабити. Матері бігли, плакали, кликали рятунку! Ще сердилася люто відступаюча вояцька паства. Горіли села, церкви від гранат щезали з лиця землі, на шибеницях гойдалися повіщені люди. Пліндирили наїзники землю й текла невинна кров сторіками по всій українській землі. Якої ж сили шукати б у цьому світі, щоб лячні привиди, тривожні думання, живу дійсність видерти в мозку, щоб самі спогади не морозили кров у серці? Невже ніколи не приайдеться додому вернутись? Чи застати ще декого в живих? Чи й могили щезли вже під ралами тракторів? Де сини наші, соколи, мов дві найкращі зінниці? Боже, Боже, чом Ти відвернув Свої очі від нас? За віщо нас караеш? Дай, Великий Боже, чудо вчини та поверни дітям їх батьків. Розступися, земле Каїнова, коли ми гідні твого багатства... Саме ж прокляття родиться на устах, коли оце така чорна ніч окутає землю, від стужі дзиготять губи, а ти, людино, наче собака, щоб з розpacії, журби, важкого сумування не кусати своїх власних пальців на руках, ні з неба, ні з землі не бачити слідів полегші та, окутавшись у рештки свого лахміття, з тривогою та неспокоєм у душі дрижиш на всюому тілі, сидячи без даху над головою, на ворожій, твердим каменем засіяній землі! І лента думок блискавицею прошибає мозок! А ці думання, наче ядовиті змії, повзають із кожного кутка, роєм клубляться, прокидаються в самого сатану, щоб до божевілля виснажити душу, висмоктати останню краплину крові з серця та в живих скелетів замінити людину. Дерев'янію ноги й руки від такого сидження, і немає кінця чорної ночі. Лиш деколи залізними рейками пробіжить поїзд і від цього стукоту ще сильніше

озиваються вчораши, з-перед тижня і місяців — мов ніколи незалікувана рана — живі картини минулих дій... На липі біля дороги вітер колише, ні ні, це не зів'яле осінне листя! Це вони, найкращі в селі господарі колишуються від вітру, бо їх повісили німці за контингент... Коли це було? Вчора? Як учора, коли вчора теж дощ падав і, наче тирса, шелестить десь отут кукурудзяне бадилля. А хіба ж це помогло, що священик Величко таки в ризах стояв перед престолом і його на липу потягли шнуром за шию... Ага! I потім у місті... Чи це на Листопада? Дев'ять шибениць у білій день побудували, бо Хомик і Небола жидів у себе переховували. То дев'ять шибениць на швидку руку, щоб люди бачили... Невільно людині людину до хати пригорнути... Що? Мадяри? Які мадяри? Ті, що малих дітей, наче мокрою від снігу рукавицею, об дерев'яні ворота з дитячих голівок мозок висипували... Геть, маро, щезайте, прокляті! Не мордуйте... Зуб на зуба скаче, лихоманка тирмозить тіло. — Не плачте, мами, а лиши добре білій мозок з землі збирайте, не годиться, щоб собаки жерли людське тіло. Люди, вони можуть, а собакам зась! Щоб собаки не показилися... Так, мами, до неба високо держіть ваші руки, хай обрубують їх по лікті; ваша свята кров уже не потече, бо від вашого терпіння немає у вас уже крові! Ваших старших синів у добровольці крісами погнали, а доньок у повії повезли, щоб ворог свою гнилу ядь ущілював у їх ніяким проступком не сплямоване серце. Плачте собі або не плачте, ви, мами, бо з ваших сліз ця ваша чорна земля ще підліших звірюк виплекає! I коли ви будете конати від ворога, то вони будуть на ваших трупах жертися поміж собою, будуть своїми гнилими мозками дражнитися поміж собою, вони будуть один одному очі перед ворогом випікати та в кості грatisя на ваших могилах! Ні, вони безумні, їм треба простити, бо на них п'ятно Каїна.

Чорна ніч і непроглядна габа темряви; лише вітер вие, гуде та чимось невидимим лопоче у віддалі. Наче на скелях над розбуржаним морем, що клекоче своїми хвилями, в довгі труби грає, деколи ще в якісь дзвони озветься, скрипити або стоне, у регіт перемінюється, шепотом перешіптується чи сійкою заскиглить, такі повзають звідусіль голосіння. I таких ночей багато.

Це ще живі люди сновигаються перед колючими дротами Штрасгофського табору. Їх ще не покликали до седини.

«ОГЛАШЕННЯ»

Деколи підходили люди перед колючі дроти та питали вартових, коли приіде вантажне авто й забере людей з дороги до табору. Ale вартові цього не знали або, радше, не хотіли знати. Хитро підсміхався вартовий, мабуть, фельдфебель з першої світової війни (а його великий носище червоний був від п'янства, як буряк) хріплим голосом відповідав цей, крісом і пістолем озброєний, німець з партійною відзнакою: «Ес комт шон, ес комт...» (Незабаром приїде). Та це «комт» тривало довгі тижні й люди перед воротами до свого чистилища далі мокли на дощі, крадену кукурудзу пекли на вогні (від сирої теж ніхто не помер!), дехто дойдав свої ще з хати припаси, але більшість голодувала. I то добре голодувала. Хоч у гітлерівській програмі на першому місці стояло та зокрема сильно рекламивалися кличі «мутер-кінд» (мати й дитина), однаке ані місцеві німці, ані пан бюргермайстер Штрасгофу не цікавилися долею чужинців. У тому була своя ціль: до табору допустити людей виснажених, зламаних психічно та пасивних на те, що їм прийдеться далі робити. Отже, дарма було пригадувати вартовим, чому авто не приїжджає. Далі — треба було привчити людей до твердого закону, що в Німеччині тільки той єсть, хто працює. Тимто люди, що сидять у своїх шатрах і в циганських будах серед кукурудзи, вони без праці, отже, ніхто не зобов'язаний їх прохарчовувати. — Діри в небі не буде, як собі «авслендер» відійде з цього світа, а може це було згори наставлене?! Всякі методи добрі, коли ведуть до бажаної цілі. Треба ж німцям лебенсравму! За всяку ціну, і «вашмігтель» теж негірший з людського сала... Хіба ж «авслендер» людина??...

Без преси та без радієвих вісток жили ці люди під тином, наче зовсім відірвані від світу; тільки хмари літаків над їх головами, що швидко плинуть по небу, нагадували цим ізゴям, що війна кипить у повному розгарі та далі гинуть тисячі людей. Швидкобіжні поїзди дзвонили залізними колесами на рейках перед табором, з Відня до Братислави й назад. Це був, мабуть, одинокий поштовх, що пригадував скитальцям, що десь існує інший світ, може інші, кращі люди... Хоч дещо далі падав і болото було навколо, однаке, на самий спогад, що поставав у наслідок татакання поїздів, наче з глибокої задуми будилися в своїх шатрах виснажені голодом, довгим очікуванням, змарнілі люди та

виходили на дорогу, йшли до залізничної зупинки або в село Штрасгоф. Вони пробували тут увійти в контакт з місцевими німцями, та це ні до чого не доводило. Або двері своїх хат пильно берегли ці жителі, або на всяке питання відповідали заперечуючо. Правда, ніхто зі скитальців не пробував жалітись перед німцями або жебрати в них своєї дитині молока чи криштину хліба; дарма було б думати про будьяку поміч. А вже смішно розмовляти з ними про політику. Це зовсім обосноване, що від десяти років німецьке населення, прохарчоване на картковій (пай) системі, не могло (як, наприклад, це чинила в хаті широка українська душа!) скинути з своего приділу хочби найменшу крихту без шкоди для себе. І це виправдане, що німці були непривітливі, деколи сердиті, кривим оком гляділи на хмарі чужинців, — ситий пес менше лютий, як голодний. До того німці егоїсти, вони грубошкірі та годі, щоб розуміли чужу недолю чи нужду. Вони сами свідомі цього, та й не відхрещуються від такої «прикмети». Доводилось ще далеко до цієї війни таки з німецьких уст чути слова, а саме — якби німці поза свою мілітарною силою мали ще серце, то й вони самі та іх сусіди були б у дещо кращому взаємному порозумінні, як це пише історія. Але дарма говорити про грушки на вербі. Однаке вчитися з чужого таки треба; що правда, то не гріх. А між тим зовсім добре можна було по всяких знаках на небі та на землі пізнати, що німецька воєнна машина вже скрипить, задихається. Нові транспорти людей, що далі з Сходу приїжджають до Штрасгофу, паніка, що ще під Сталінградом почалася, гарматний рев десь уже недалеко, бомби та стовпи вогню на захід від Штрасгофу, отже, в околиці Відня — це все вказувало, що або наближається швидко кінець гітлерії або йдеться про перемогу без переможців і без переможених. Тимто впала остання карта: бити ворога всіма засобами та всякими методами. В першу чергу треба змобілізувати до такої боротьби все населення! Фольксштурм! Зокрема ще з-поміж цього населення вибирати всіх мужчин без огляду, чи кривий, чи глухий, чи придуркуватий, аби тільки до числа було та привчити орудувати «панцерфаветом» — бо ворог на німецькій землі! Ганнібал анте портас! (У старині: війна Карthagіни з Римом). А всі щілинни у воєнному промислі та в господарці заставити городити чужинцями. В тому саме й був зміст усіх Штрасгофів. І далі в тому щастя для тисячів ізгнів, що вони не знали в основах, що іх жде, були б люди

божеволіли зі страху та з журби. Як же пояснити психічний стан людини, яка передучора сиділа ще за столом (байдуже, чи в силі свого віку, чи в старшому віці) чи як професор, інженер або урядовець по своему званні та знанні виконувала свої праці — а сьогодні в кіш кинуть усі її папери, причеплять цій людині іксте число та накажуть їй махати косою (в крашому випадкові!) в бауера в полі або стати (це небезпечніше, бо всякі фабричні об'єкти стали ціллю бомблень) за станком і виконувати важку, ніколи не бачену та не вчену працю фабричного робітника. Правда — дискутували люди ці перед дротами в Штрасгофі, — легше було б у господаря працювати, може він і не такий жорстокий, як ці німці з міст; завжди то людина більше зближена до природи, кращу має душу (чи взагалі можна говорити про націонал-соціалістичну німецьку душу? Вправді, німці горді, що, напр., у Мюнхені мають аж сто тридцять костелів, але звідкіля взялися серед них у часі націонал-соціалістичного режиму тисячі-тисячі мордівників, грабіжників і катів?); до того на селі легше буде про хліб, адже при хлібі буде праця.

Почало вже вечоріти, коли приїхало велике авто на дорогу перед кукурудзяні ріллі та залунав гострий наказ лаштуватися до тaborу. Негайно забирати свої клунки, сховати всі сліди, — що тут жили люди, та зголоситися до комісії, дезінфекції і провірки паперів.

ВІДДЕЗИНФЕКОВУЮТЬ

Перехідний табір у Штрасгофі поділений був на дві або, радше, на три частини. Дерев'яні бараки з правого боку за колючою огорожею, мабуть, чотири, а коли треба було, то в поспіху робили ще два з цельтів, були призначені для соток тисячів людей, силою, примусом чи в наслідок інших війною викликаних причин, пригнаних до Штрасгофу, які мусіли саме тут перейти перше своє «очищення». Але жити в цих бараках неможливо було; мільйони блощиць у білий день падали хмарою зі стін, зі стелі та, наче, мурав'ї, лазили по долівці. Отже, люди, що їх авто привезло за дроти, далі жили під голим небом. І далі ждали (в голоді) на свою чергу. Оповідали люди, що найшовся один серб, який за буханець хліба, в заклад з свою групою людей, пішов до бараку почувати, але він і пів години не видержав у середи-

ні; з прокльоном і лайкою вибіг він на подвір'я та й хліба вже не хотів. Це не жарти: на дворі глибока осінь, вночі зімно, а матері з малими дітьми! І знову довгі дні чорної журби; жди, людино, невідомо на що?! А панове урядовці, заряд табору, не спішилися. В тому часі німецькі уряди праці мали мороку з своїми безробітними, а тут треба розмістити тисячі нових «арбайтерів». Чому уряди мали клопіт із своїми безробітними? Тому саме, що збомблені фабрики, промислові заведення мусіли припинити продукцію не з природи недостачі робітників, але просто не було де працювати, фабрики лежали в руїнах. Але, щоб діялося за пляном, раз у тижні викликували деяку кількість людей з дороги та подвір'я в Штрасгофі, що вже сиділи за дротами та по черзі, окремо (це й так чудо якесь!) жінок і окремо мужчин вели до дезінфекції. І так заходили на подвір'я таборові жінки (це був би злочин називати їх піклувальницями!) та якоюсь смердючкою мазали всім жінкам і малим дітям (жіночого полу) голови або радше волосся. Це справжня кінська курація; справді, можливе, що дехто міг мати у волоссі гниди, але жити без хати, без ліжок спати на землі, без води до миття — це ж не тривало два або три дні, але довгі тижні! В болоті, дощі, на землі, без лазнички, без фризерні! Смерділо від тої мазюки на подвірі, не вільно було жінкам зачіски робити, «педікулюс капітіс» міг би заразу в Німеччині поширити! Ще чого почали б хворіти від того «юберменіші». Чергове добродійство — перенести всі свої речі до газової комори. В поспіху, адже шкода газу, тимто газування мусить тривати 24 години. Це т. зв. «ентльйозунг», відвошивлення. Мабуть смішно декому, що причимчикував автом з хати або заздалегідь підшукав собі «тепле містечко» десь за Дунаєм, читати про те, що тисячі людей мусіли в Штрасгофі перетерпіти, скільки разів надвигатись зі своїми речами, від ранку до пізньої ночі слухати лайліві слова (чомусь годі погодити два суперечні поняття — а саме Штрасгоф це типово німецький, гітлерівський табір, а майже вся його обслуга лаялась московциною та по-московськи між собою розмовляла). І ще одне важне, що за пляшку доброї водки скоріше можна було проскочити крізь комору або взагалі передати свої қлунки включно з своїм одягом до другої частини табору, до «очищених». Чи тільки одна пляшка — це теж залежне було, скільки спільніків було при праці та чи комендант табору (обов'язково есесман!) виїхав до Відня по країні інструкцій,

чи їх «величестве» урядують! Отже, коли треба було позичити велике накривало, що й так безујиточно лежало в бараку, щоб перед бурею вночі накрити тоболи, зокрема жінок з дітьми перед градом і сніговією, теж одна пляшка «моцної» помандрувала в рот підкерманича, що міг рекорд побивати в своїх лінгвістичних осягах московської лайки, як у фонетиці, так у синтаксі та в галузі фонетики. Ці непересічні обивателі Штрасгофу мали та знали свою норму, після якої підходили до своїх жертв; а втім люди були та мусіли бути залежні від таких то «добродіїв». Що ці обивателі незабаром відкрили для себе ще краще джерело доходу, коли саме вони заситились «моцною», треба було використати нагоду та посягнути по золото від «авслендерів». Але про це при іншій нагоді.

По здезинфекуванні одіння, клунків ішли окремо жінки, окремо мужчини до лікарських оглядін. Лікарі теж не були німцями, їх прізвища, що на картках видніли, зовсім не вказували на німецьке «абштамунг» (походження); це мабуть німці десь з-під Смоленська чи іншої Вязьми перебрали ввесь штаб добре вишколених «таборовиків» (до того історичний факт, що в Києві та взагалі по всій Україні німецьке гестапо перебирало цілі штаби собі підібних, щоб разом «глушити» українське населення); німці воліли чужими руками вигортати для себе печень з вогню! Ці лікарі досліджували очі, зуби, серце, легені, руки, ноги (хто його знає — чи вони лікарі?!), (но й шукали за «педікулюсами»); мазали синью фарбою велику літеру на грудях і, коли слід було, стригли людей. Потім треба було йти купатися, у великий залі (тут уже давали простираво! перша річ, що за неї не треба було в Німеччині платити або хабаря давати!), з черги якийсь «великий учений» держав на коридорі довгий доклад про гігієну дихати (але не думати, думати не вільно! за всіх думає Гітлер і партія, а решта мусить працювати), що лише по цьому докладі ішли люди до ренгенування і далі до фотографії. Знімку робили потрійну (цебто, одне фото на картотеку, друге для поліції, третє на «арбайтсбух» — книжка праці) з тим, що на грудях було на табличці вписане чергове для кожної зокрема людини число, після якого вписувалося людину до ікс плюс мільйони робітників у Німеччині. Розуміється, без прізвища, хто ламав би собі язика якимись чудернацькими «остарбайтерськими» прізвищами?! Хіба не краще сказати «айнмільйон-

фюнфгундертцвотаузенцзексундертцвельф» — як якесь Овсінимиличенко? Але найважніша процедура відбувалася на великій залі при картотекуванні.

ЧОБОТАМИ В ДУШУ

Велика зала, в якій провадилися записи до картотеки, була переділена тектуровою, на 1 м високою заслоною. Здовж стіни з лівої сторони йшли до «інталюїї» мужчини (розуміється, заслонивши себе невеличким білим простирадлом, що його давали по купелі в окремій бетоновій залі). За столами «урядували» майже самі жінки. Вони розмовляли між собою по-мадярському, але до «авслендерів» звертались німецькою мовою. Це були т.зв. мадярські райхсдойчі, що їх Гітлер покликав до своєї батьківщини. Деякі з них зовсім подобали на родовитих циганок, хоч у націонал-соціалістичних напрямних було: циганів постріляти! Адже циган нероба, отже, дурно єсть хліб, а в Німеччині хліб іде за ціну життя. До того ведеться «тоталер кріг».

Як було сказано, в окремій переходовій залі робилось для кожної переходової людини три знімки. Тут, на столі, були для кожного теж три картотеки. Одна з числом на книжку праці, одна для німецької поліції та ще одна для головної перевірки: скільки чужонаціональних робітників у Райху, радше — в Гросдойчлянді. Могла прийти контроля — і горе, коли б застала нелад чи недоліки в такій важній установі, якою був Штрасгоф зі своїм «дурхгантеляром».

— Коли ви приїхали? — було перше питання.

— Перед місяцем нас привезли.

— Чого так довго ви без праці?

— Тому, що треба було чекати на «запрошення» до лягру («Айнлядунг»).

— А ви не знали, що в Райху суворо карають за те, коли хтось не хоче працювати?

— Де ж я мав працювати, коли не було призначення до праці?

— Ви, «авслендері», всі брешете! А ваш фах?

— Редактор і письменник.

— За чим же ви приїхали до Німеччини? В нас для таких нема місця, ані праці.

— Я не приїхав, мене привезли.

— То добре. Ми вам дамо працю. В копальнях є доболі місця.

— Я не спроможний у копальні працювати.

— «Дас махт ніхтс». Ви скоро навчитеся. А коли не схочете, ми маємо ще інші заведення.

«Концентраки», приходить на думку. В міжчасі пані писарка швидко записує в картотеку й передає на окремі столи до підпису.

— Ми вас охороняємо, даемо вам право вільно жити, свободно працювати, — починає знову своєї добродійка з пепером у руці. Та робить вона це з такою повагою і з такою суворою міною, наче вона сама Гітлером чи Гімлером — а ви, мовляв, не хочете... Праця щастям для людини. В нас навіть малі діти працюють. І старці ходять до фабрик, усіма силами помагають для перемоги. Німеччина заводить справедливий лад в Європі. На всіх фронтах перемагає Німеччина.

«І під Сталінградом», мимоволі пригадується.

— «Альзо морген кріген зі папіре, унд дан...»

— Морген, морген... пригадується зі школи.

Далі віддруковують пальці обох рук — теж на трьох картотеках.

Вся процедура дуже гідка; людину при цьому взагалі не вважають за людину, трактують як продажну річ, річ торгівлі, в залежності, яка біржева ціна, — чи більше, чи менше запотребування на тяглову силу. Зокрема, коли ще надмір тієї сили і ринок збути повністю насичені. Гірш від собачого понижування! Безкритичне та безпринципове наставлення до інтелектуального потенціялу одиниць, безстороння байдужість — наче «авслендер» не сміє мати ні серця, ні розуму, ні душі, ні жадних почувань. Він — сіра маса, як сіра маса води, що спадає на велике млинове колесо, лише треба що сіру масу оформити, у відповідні береги скопити. І смішно припустити, що ця маса має ще якісь свої політичні цілі, думає критеріями людей Заходу та, бодай у мріях, леліє своє державницьке, вільне на своїй землі життя. Нонсенс. Політична байка. Якби декому й могло на думку прийти, що тут, перед столами з усікими паперами, теками й картотеками, знайшлася б людина, що сміла мати такі мрії, то це була б людина божевілля або незрозуміла людина-герой, що своє життя ставить за ніщо.

Прошаків, бездомних, ледарів зовсім інакше трактують, ніж як ці урядовці в Штрасгофі підходили до своїх

жертв. Хіба ж це не були справжні жертви жорстокого молоха, що м'яжджив і торочив усе велике, святе навколо себе? Що людина? Сіра людина? Або людина, що не знає німецької мови, як вона могла собі тоді помогти? Хай вийдуть сьогодні на світову арену «великі» та засвідчать, що вони робили б, як би вони мусіли в такій же самій ситуації, під таким самим обухом, не маючи своїх документів у руках, лише у простирадлі, по місяцях голоду, душевної снаги та всякої іншої наруги, — опинитись на далекій чужині, перед псевдонімкеною (а відомо з історії, що яничар найвірніший слуга свого пана), німкеною, що важить своїм підписом смерть чи життя? Чому державні мужі — з Румунії, Мадярщини, Франції — не постали, щоб їх земляків не вивозили на німецьке базарище, не робили з їх найкращих синів і доньок тяглої машини або повій? Неполітично! А чому сьогодні політично нишпорити в душах сотень людей, які живими вийшли з-під німецьких румовищ, з-поза колючих дротів або з челюстей крематоріїв? Мало ще того, що ці люди втратили рідну хату, без майна, без перспективи — треба ще цих людей тероризувати, треба рештки їх мозку висушити, треба всю кров їх випити. А тоді буде справедливість освяченою!...

Грубо помилляється той, що думав би, коли картотекування закінчено, то й кінець усякій процедурі. Еге ж! Покута мусить ще прийти! Отже, треба далі чекати у вузьких сіннях на свое одіння: воно ще в газовій печі. Закутавшись у мокре простирадло (від купелі), люди стоять та думу думають. А що вже чорні ці думки, немудрі, та й з чого могли б вони ясними родитися? Ні з пройденого, ні з сучасного, ні з майбутнього, що його не видно берегів. Тверда, сувора доля на далекій чужині. Хочби ще біле сонце гріло, а то й небо в хмарі закуталося. Вже сумерк повзає по кутках, а вони, білі стовпи-люди, ще стовбурять у передсінках.

Німці й тут запрягли своїх яничар до праці. Мабуть, це ті самі, що в першій світовій війні на галицьких вербах людей вішали, пліндрили села, забирали в селян худобу й палили хати. Горіли оселі, де нога гунів ставала...

Спогади, болючі спогади, наче нитка, самі прядуться і вечірній сумерк повзає коридором. А так уже хотілося вирватися з цього глухого кута, піти десь між інших, країх людей, дихнути вільним повітрям, — не стояти, переступаючи нога на ногу, в цих темних, понурих передсінках.

Дивляться люди взаємно в очі... Таке то наше життя, дашко від батьківщини. Які в тебе м'язи, чи добре спроможеніся тягнути? Ти, чорний рабе — рабе двадцятого століття! Дехто позіхає, дехто спить стоячи. Та ще дехто нервуватиметься, ходить від дверей до дверей, заглядає, він хотів би донідатись, коли скінчиться ця важлива акція. — Або пускайте, або... вже все осточортіло.

Пізній вечів настав, коли прийшла сторожа, й повідо-мила, що газування закінчене і можна вже вдягатися. Вийшли люди з передсінків до великої залі, де були газові камери, й почали шукати свої клунки. В одного високого дядька з Одеси штани пропали. Він кляв і шукав у темряві, щоб коли вже не свої, то чужі штани знайти. Як же вийти на світ? Нарешті десь за дверима він нашов свій клунок і хутенько вдягнувся, наче боявся, що його кинуть до газової камери, коли не буде на залі свідків.

На дворі вже зовсім темно, але гутірно, гамір не втихає. Через дроти говорять одне з одним «очищені» й «прокажені», дехто хлібом ділиться, або передає ще якусь юшку своїм знайомим. Частина людей уже перейшла на другу внутрішню браму до тaborу. А тут уже базар, на якому невільнники чекають на дальшу долю.

Може завтра-післязавтра приде німецький бауер і «купить» собі сотню робітників, або промисловець пожене перед собою «остів», на чолі яких змазані прізвища, а за те великими літерами написані чергові числа. Такі самі числа, як при цехуванні худоби або десь у фабриках на вантажних вагонах...

Люди стелять собі спати на дорозі. Але вони вже за дротами; до бараків ніхто не має охоти, ані відваги заходити. Там мільйони блошиць і нечистота. Холодом віє від півдня; роса й хмарно. Тут і природа якась химерна, на тій швабській землі, може ще вночі дощ буде падати.

Плачуть діти, і матері затулують їх, притолублюють і оповідають казку про малого горобчика, що його вкрали з гнізда недобрі якісь руки. Він сам сидів, дуже боявся чорного кота, зимно йому було. Його крильця, ще маленькі, не гріли його. Дуже тіпалося серце горобчика, але з нечев'я прилетіла матуся, прикрила його теплими своїми крилами, щебетала і тиху співала пісеньку. Горобчикові було тепло, інші уже не боявся нікого...

Хтось із людей пробував запалити огонь на землі під дротами, щоб дітям іти зогріти, але тaborовий вартовий

надбіг і лайливими словами погасив огні. «Фердунклюнг» має бути! (затемнення, бо ворог не спить, і існує наказ від сумерку до світанку не світити світла, ані палити вогню на полі). Він довго лаявся та кричав на людей, чому вони не йдуть до бараків. Крісом гнав декого до середини, але це все мало помагало.

Ішла чорна ніч, і небо окуталося в олив'яні верети. А десь на заході світляні мечі прорізували чорну габу ночі. Невідомо — чи це рефлектори шукають ворожих літаків, чи промошують для своїх дорогу, — чи буря наближається? Десь перед північю почали падати з неба великі каплі дощу, блискавиці рясно освітлювали світ, і люди хутко почали ладитися перед бурею. Але ж тікати до бараків таки ніхто не хотів. Відважніші пішли до таборової управи просити цельтових накривал.

— Да, да... — забувся німецький слуга, а далі вже німецькою мовою: — «Ферботен. Абер...» — I він показав рукою, як пияки позначають водку.

Це притаманно всіким поліційним і подекуди військовим людям, що за горілку в них можна багато досягнути. I психологічно це обосноване, бо староримське «панем ет цірцензес» теж треба в двадцятому сторіччі дечим застути. Разом з цим і хабарництво таке буденне явище, зокрема в часи воен, що годі думати, щоб німець не використав кожної нагоди, яка сама лізе йому в руки.

— Отже зроблено. Дві літри водки...

Велике цельтове накривало люди несуть з бараку та на швидку руку будують шатро, а дощ уже добре кропить. Всі хотіли б під дах, а вже й місця не стає. Сваряться люди, докоряють одне одному, але розумніший уступає менше життезадатному.

Далеко поза північ втихає буря і народ втихомирюється. Чути ще з серського клубовища, — серби теж у свою гурті розтаборилися під стіною бараку, — вривчасті крики, слабе світло каганця блимає ще перед брамою. Вартові змінюються. В селі собака лається, ще поїзд помчав і земля дудоніла. А потім сон лягає на втомлені очі... Щоб хоч у сні ні про що не думати. А там у віддалі світляні мечі прорізують чорну габу ночі; це рефлектори працюють; світла широко розхрещують свої білі рамена або розбігаються на далеких надрах та рубають своїми лискучими мечами олив'яну стіну ночі. Богняні мечі дужаються з важким валом і блискавицею прорізують чорну греблю. Плутаються дум-

ки, і білі рефлекторів стежки заплуталися. Схристилися довгі мечі, і на цьому перехресті стрібні якіс з'явилися птахи.

— Такі срібні птахи плинули десь недавно ще від Янівської, понад головами святого Юра... У трьох колонах летіли ці літаки... Одні аж на дахи кам'яниць сідали, одні в глибині неба горошинкою тривали...

Не можна думок позбирати... А ці срібні птахи, що в сильця рефлекторів заплуталися, небо запалили на заході. Знечев'я бухнули вгору вогняні стовпи та черленню замайоріли перші хати на крайчику оселі. Багряні хвилі розстелили на всю ширінь свої крила і ніч прогнали з містечка. Але це лише мент тривало. І уста гранатова габа далі держала землю й небо в чіпких обіймах. I рефлектор далі бавився в школяра, рисуючи довгі рівні або перехресні дороги, стежки, білі рамена та ще якіс дорожок на глибокій безпростірній рисівниці небосклепіння. Ніяк не можна було пізнати, де саме, з якого джерела підносяться до неба ці світляні водограї...

Десь в селі Штрасгоф півні піяли і чути було, хоч здалека, що чийсь двері рипнули. За вулицею собаки торгалися на ланцюгах. Вулиця, що вела поза залізничну зупинку, вже жила; скріпили підводи, пробігло авто; важений вал котить залізні кола по твердій дорозі. Вже місяць воно таке триває, що від того земля трясеться; дудонить ніч, і всі хатні двері дріжать від ранку до вечора... Це, мабуть, якіс велетні взяли землю на свої барки й, наче горіховою лушпиною, перекидають її на своїх спіжених длонях. Небо з землею бурлиться, ізди пробігають залізкованою дорогою, стукотять на цих рейках чорні кола пасовозів. Якіс гуси гегають. Вони голосно тріпають крилами. Чи в скриньці вантажного авта, що будою приперлося до муру, чи десь у повітрі летять дики гуси? I голосно гегають... Вони втікають далеко від світла рефлекторів, бо воно коле їх в очі. Але від гусиного крику збудився в бузині малий пташок і цвірінкає... A потім знову тихо було.

Цей ранок будився понурий. Таборове авто їхало знову по транспорти людей. Будилися люди, що на дорозі спали, закутані в свое лахміття. Дехто йшов до крайніх бараків шукати води вмитися. Вартові перед воротами перекликувалися, і командант тaborу лаявся. Він грозив концентратом, як люди не підуть до бараків жити. A потім приніс

хтось вістку, що сьогодні всі люди, які перейшли картотеку, одержать снідання, хліб і каву.

Але сподівання скоро розвялося, бо людям дали воду з бруквою, і майже ніхто не хотів їсти такої рідини. Жадного смаку. Не знали люди, що прийде ще час, коли заздритимуть — «ех! Коби хоч такої зупи насъорбатися до-сита, як колись у Штрасгофі давали...»

НА КАТОРЖНІ РОБОТИ

І на базарці почався чорний день. Приїхали німці забирати білих невільників. Таборовий підстаршина виходив на вулицю, в його руках оберемок картотек, і він з окремого списка викликав по черзі, як стояли числа в картотеці, а людей збиратися до дороги. Тривога впала на народ. Ось де розділили батька від рідні, окрім маті з дітьми, окрім дочка, окрім два сини, приділені до праці в зовсім інших середовищах у Німеччині. Мати поїде за Ганновер до бауера корови доїти, дочка залишиться під Віднем на фабриці воєнного приладдя, син буде працювати на летовищі за Фльорісдорфом, а батька забрали на роботи до Тіролю.

Підстаршина викликує далі, числа, числа, числа...

Щастя в нещасті стрінуло теж письменника Р. З., що зі своєю старенькою матірю, дружиною і малим синком попав до Штрасгофу.

«Ви поїдете збомблені тори направляти». Як ми пізніше довідалися, Р. З. жив разом зі своєю рідною в лісі, в розбитих бараках, його старенька мати мусіла бавити всі «авслендерські» діти (69-літня старушка), вона мусіла дбати про долю немовлят і дощільної дітвори, яка сама залишалася в бараках, далеко від людей, в лісі... А мами тих дітей працювали на залізничному насипі. Байдуже, чи дощ, чи буря, чи сніговія: робота мусить бути виконана! Це твердий закон, і невільник не сміє не покоритися своїй судьбі.

Руки і ноги повідморожували собі жінки... І лікарів не було для «авслендерів» і для «остів», а поет Р. З., щоб при житті вдержати свого синка, свою спиною закривав діру в стіні в бараку, де вони жили, бо не було майстрів, — а за шмат дошки, що він її знайшов десь при праці, грозили йому вивозом на окопи за Будапешт.

Незавидна доля стрінула теж найкращий український цвіт — медсестер, яких прямо з курсів пригнали аж до Штрасгофу. По «очищенні» забрав їх бауер на Познанщину, а цо була пізня осінь, то ці сестри піклувальниці мусіли від ранку до ночі, по коліна в болоті, порпатися на бауерській ріллі та визбирувати бульбу, щоб німці в містах мали що їсти.

Великий знавець машинового будівництва і інженер Ш—ко працював як найчорніший робітник глибоко під землею в копальні вугілля. Нічого не допомагали заходи його родини, ані те, що двоє його синів добровільно зголосилися до тієї самої праці, в тій самій копальні вугілля, щоб виволити свого батька. Зайвий труд! Не лише вони не допомогли батькові, але за намагання ошукати німецьку владу одного сина залишили чорно працювати разом з батьком у підземеллях, а другого погнали до Дахав.

Хворий на туберкульозу, і силою пригнаний до Штрасгофу (йому ж однаково було вмирати на рідній землі від «братньої руки») письменник Ю—ич, усупереч усяким людським законам мусів працювати над Боденським озером, возити на тачках ломи каміння і будувати греблі. «За чотириста грамів хліба тижнево».

Молодий артист і поет К—ів, силою пригнаний за ключі дроти і поставлений до праці в «кргсвіхтігебетріб», три місяці не одержував харчових карток за те, що один день не пішов до праці. Не допомогли вияснення і докази, що в нього дружина вродила маленьку дитину і не має жадної людської опіки. За кару він мусів працювати на нічній зміні, а його дружина по видужанні поїхала на окопи...

Дві сотні молодих українських дівчат, яких загнали зі Штрасгофу аж за Саарбрюкен, від однієї бомби згинули... Дарма будуть батьки, брати вичікувати вісток і надіятися: скінчиться війна, настане мир, вернеться Маруся додому...

А молоді юнаки, яких гестапівці, вночі обскочивши село С—ів, наче зайців на ловах у свої сіті виловили, хоч село давно вже здало свій «добровільний» контингент робітників, погнали будувати атлантіський вал. Вони всі до одного згинули на рівних полях від швидкопадних стрілень і літаків.

Частина людей, що знала з листів про долю своїх знаних, рідних, приятелів, не хотіла довше чекати на вирішення урядовців щодо дальшої своєї долі. Люди в розп'їку

попадали. Але були й такі, що тверезо думали. — Треба за всяку ціну себе рятувати.

Дійшло ще до відома людей за дротами, що відремонтувують у куті правого крила табору в Штрасгофі два не величкі бараки, в яких саме мають спалювати людей (крематорії!). А люди, що щасливим збігом обставин завчасу, ще з кукурудзяних піль або таки прямо з вантажних вагонів утекли до Бідня, до Грацу чи десь далі, — вони приїжджали до Штрасгофу, бо вірили, що тут стрінуть своїх рідних, декого з знайомих, а може відшукують — батьки своїх дітей, жінки своїх мужів, чоловіки своїх дружин. І саме ці люди зпоза дротів почали інформувати народ за дротами про те, що під кінець 1944 р. діялося в Німеччині, зокрема — на яких рейках находилася світова політика.

Безробіття в Німеччині, голод, жалюгідна поведінка з чужонаціональними робітниками, жорстокість і прагнення на мільйонах чужонаціональних жертв урятувати гітлерівським режимом німецький народ.

Це не були плітки, ані пусті слова. Німеччина опинилася на терезах до повного свого знищення, руїни і капітуляції.

— Чого ще ждати, щоб по нас ще хтось приїхав? — питали себе за дротами люди. — Тікаймо, поки час. Або шукаємо способів, як вийти з цього чорного кола.

Рятунок сам найшовся. Урядовці табору за золото, водку, шоколаду, сало, самоцвіти, випускали «невільників» на волю.

Як же виглядала ця робота? Було вже сказано, що більша частина тaborових людей, тобто, при газуванні, в кухні, в санітарній службі, це були люди в німецьких військових уніформах, але вони між собою розмовляли по-московському. Отже треба найти дорогу до тих москвичів. А відомо, що москвич на водку, сало та ще й золото завжди ласий.

— Стільки-й стільки-караторвий перстенець, три або п'ять літрів «моцної», то буде вільна дорога. А що далі? Тим не журіться... «Нічево не зделаєм».

Рано-ранко тaborове авто їжало до Фльорісдорфу чи аж до Бідня по приділ харчів для закартотекованих робітників, воно під свої накривала забирало «визволених» від золота, матерії, решти припасів харчу і вивозало за табір на дорогу та скидало їх під лісом — ідіть, куди очі понесуть...

Але не кожний мав золото, сукно, «миро і ливан», щоб цими засобами викупити себе з дому неволі.

За дротами кидали люди все своє майно, привезене ще в хати або за допомогою «хабарів» передавали на залізничній зупинці в Штрасгофі залізничним урядовцям свої клунки до переховання. (Розуміється, по двох-трьох тижнях майже ніхто не одержав своїх річей). І тікали за дроти табору. На залізницю... В світ...

Це був тільки перший етап тисяч і мільйонів людей, що на їх чолі було вписане: Білі невільники... Ви будете погноем германської землі, бо ви люди нижчої раси; ви тварина, що мусить усіма своїми силами працювати для кращого завтра великого німецького «герренфольку»; такі націонал-соціалістичні ідеї, а ви наші раби. А до німецького народу, до німецьких жінок, дівчат, мужчин та до молоді гітлерівське звернення: Пам'ятайте, що в господарстві, на фабриках і крісвіхтігебетрібах працюють мільйони «авсландерів». «Бегальте абштанд! (держи віддалъ) і пам'ятай завжди, що ти німець».

Це тільки одна краплина в морі людського терпіння, горя, нужди, що їх український народ зазнав на роботах у двадцятому сторіччі в Німеччині.

ЛОВИТВА

Люди ходили на тому новітньому базариші за дротами в Штрасгофі — наче півбожевільні. Без праці, без заняття від ранку до вечора. Чисте прокляття. Ні людина, ні тварина. Варежка брукв'яної юшки, скибка чорного хліба, — хіба ж це розрада? І під тином неспані ночі, бруд, осіння мряка всуміш з гнилими випарами каналів... Вже й думати не хочеться, і не годен знати, чи це все якийсь дикий, чудернацький сон, чи справжня дійсність? Чи всі люди побожеволіли, що кат його зна, лише одному ворожо дивитися в очі! Хіба ж він юстиме твою крайку хліба або прожене тебе з твого леговища під дротяною огорожею? Вже і сміялися люди забули, ѹ надія на краще десь на манівцях сама від себе заснітилася. І жадної відваги не було в людей кинути все осьде на цьому базариші та, коли не вдень, тоді вночі пролізти крізь дроти й піти вперед себе. Байдуже, що далі буде! Однаково від смерти не втечеш.

Ех, ви, люди, люди! То брат юнає за дротами, а ви приїжджаєте десь з вигідних своїх криївок з Відня та тут, — наче гіени на цвінтарищі — нишпорите за легкою наживою!

— Ми міняємо марки на злоті. Десять злотих треба на одну німецьку марку. Банки вже не приймають чужої валюти. Але ми маємо ще зв'язки з Krakowom (а далі притишено: «це дуже небезпечно, однаке ми хочемо своїм людям помочи») і купуємо товар у Krakovі за польські злоті та привозимо до Відня.

Люди стоять за дротами та слухають, що «вільні» птиці оповідають. «То аж десять злотих за одну марку?» за вухом чухається старий гуцул (він десь аж від Жабя) і в поспіху розвиває ганчірку з грішми. — Ще може бути гірше, — веде далі крізь дроти паскар, щубравець, що на недолі близького жирує: — За золотого нічого не купите в Німеччині, а коли у вас найдуть ці гроши, заберуть вам.

То я ще маю п'ятьсот злотих. — дрижечкою рукою передає гуцул свою кервавицю нахабі за дротами, — дайте мені, пане, марки:

— Стій, старче! — лунає збоку гостро, — це брехня, що ці проклятники оповідають. Кожна людина має право виміняти на кожну особу своєї рідні двісті злотих. А у вас скільки рідні?

Мнеться старий гуцул, а його рука з грішми висить у повітрі за дротами. — Нас є п'ятеро, і в мене п'ятьсот злотих.

— Ховай за пазуху гроші, старий дурню, що даеш віру першому з ряду дуризвітові та себе продаєш! Чому не запитаєш людей, що біля тебе, лише лізеш у пастку? Важко ти працював на ці гроши, а такою легкою рукою пхаеш їх від себе. Легковірний рабе своєї темноти! А ти, драбуго, щезай відціля, хочеш, щоб ми сторожу покликали?

Добре, коли були між народом одиниці, що постояли в його обороні. Але хто міг слідкувати за всіми «чорними духами», що хмарою тягнули з Відня та його округи аж до Штраусгофу, щоб тут виманчувати останній гріш у цих нещасних покутуючих за дротами?! Вони ж потрапили різно себе маскувати, то своїків шукали, то за дітками приїхали, то «звільнення» з табору привезли. Це все була брехня! Ці люди щурняцькі інтереси тут робили! Іх рідня, іх діти — це був гріш, мамона! Як найбільше польських злотих по найдешевшому курсі видерти від запроторених у таборі та ві-

дірваних від світу людей! А далі їхати до Krakova, купити та злоті «єгипетських» чи «меві» та ці цигарки знову проміняти у Відні на чорному базарі за марки. Отже коротко: це для історії! Правда мусить бути на першому місці! А далі перексторога, щоб люди знали, що, — байдуже, чи він, цей чи інший добродій, вдягав на себе тогу «керманіча» чи «османітика» — однаково простаки ці люди, що везли замість книжок повні скрині бараболі, замісць рукописів коробки порошкованого молока! Вони сьогодні, як руді миші, залізли в нору та преспокійно живуть свої «овочі», але українські діти без читанок, старші громадяни без літератури; альфа та омега для цих патріотів — «кобі мое черево повне було!» Вони, ці одиниці, сами змазали (якщо був у них громадський дорібок?) своє імення, та зайва річ ширше за їх учинки розписуватися. Хай їх далі Бог судить. Ми, люди, їм прощаємо. Людська кривда не спасе; легко придбане, ще легше його вітер розвівас. Гітлер і йому подібні «великі» теж гарвали, та який кінець? Уся історія мережана правдою, що загарбника рука собі завжди могилу копає.

В міжчасі на політичному овіді щораз появлялися чорніші хмари. Тріщали залізні окови, що їх навколо себе роздаровувала гітлерівська владна система. «Треба підкріпити воєнну машину». Вожді визирали на свою смітницю вже всі живі ще голови з-поміж свого населення; створили вже «фольксштурм» і «ланцерфавстами» його озброїли (це ж чисте посміховище було, як ці «лицарі» з закукуріченим носом маршували й пісню ще співали «Ден вір маршрен»; до речі ж, старики, криві, куляві та придуруваті). «Тут же в цьому Штраусгофі вештаються здорові, повні сили люди». «Геніяльна думка! Поповнити ряди есесівців! Ми ж разом боремося за велику сім'ю народів. Не підуть добровільно — (о, ми, українці, чудово знаємо це «добровільно». Ми «добровільно» наших синів на роботу до Гросдойчляндії висилали, ми «добровільно» контингенти віддавали, ми «добровільно» на вербах диндали від гестапівських рук і від мадярських катів, ми «добровільно» села наші плюндрували, ми аж за штраусгофські дроти «добровільно» забрели, ми «добровільно» сербів ходили «приголублювати», та й на французькій землі наші кістки «добровільно» чорний ворон розгребував! Ми, українці, «добровільно», ще не народившися, сами свою голову в петлю пхаемо) — тоді силою брати їх до війська. Це ж найпочесніша служба при есе-

сівцях. І цо війні (коли рак свисне на вербі!) будемо нагороди роздавати».

Великі чорні криті авта заїжджали на базарще в Штрасгофі, і ніхто не сподівався, що це діється. Зразу люди думали, що приїхали «купці» по свій товар (отже бауери, фабриканти чи інші музиканти!), але індик теж думав, і голову йому відрубали. Без усякого вступу чи передбесіди, як це звичайно водилося, коли приходили «делегати» в наше українське село за «добровільним», тут, на базарщиці в Штрасгофі, почалася ловитва мужчин. Де ж би це зворушувало «пана оберштурмфюрера», що голосно ридаючи, впала до його ніг мати п'ятьох малих дітей і просить, щоб не забирати від цих сиріт їх батька. «Льос, льос!» — чоботом копає лютий прусак матір у груди та очі в його світяться, як у самого люципера. «Круц...» ще лайлівими словами відштовхує від себе стареньку матір, що прийшла в його пощади просити для свого сина. «Я стара жінка, маю сімдесят шість років життя; пане, хто мене буде на старість годувати?»

У відповідь старенький бабуні падає зі свистом на її сиву голову нагай, і ця нещасна мати заломлюється в колінах та лицем точиться до землі. А її син високо зняв до неба обидва кулаки! Годі ж, він на авті та довкола нього есесівці з пістолею в руках.

Метушня, біганица, десь недалеко лунає постріл, один, ще один; крик, плач! «Він утікав, та перед дротами куля зловила». «Чого ж утікав? Хіба не знає, що нема рятунку? Ми всі пропащі». «Боже, Боже...» біжать з іншого кута жінки з малими дітьми на руках, і мами плачуть, і діти аж заходяться від сліз.

А чорне авто, одне, одне і ще одне заповнюють... Та ще ловитва триває, гонять гінчі собаки — есесівці та людей зганяють на дорогу між бараки. А москвичі (що в німецьких уніформах як тaborova служба) давай собі: «Как зайцев, перестреляем хахлов...» «Гріша, да, да, как он удрал...» Ще з рурки пістолі дим іде, і сатана регочеться, що добре прицілив!

Нешчасний, нещасний народ, наче громом приголомшений. Осталися жінки, мами, старенькі бабуні на дорозі, і малі діти плачуть. А ген за другими дротами лише чорним пилом закурилася дорога...

Навантажили три повні по береги авта «добровольцями»...

На Вавилонських ріках не було стільки сліз, зойку, лементування та розплачливих прохань... І прокльонів!

А ви, славні «добровольці», зубами будете з вашик рук викушувати це чорне знакування-тавро, що ви стали «добровольцями» есесівцями. Бо вам будуть очі випікати, що ви з ворогом руку держали.

Чи поймуть вам віри, що силою вас погнали в ці ряди, на сирітство ваших маліх дітей, мамів і ваших жінок? Ні, не сподівайтесь такого змилування! Хто не був у пеклі, ніколи не повірить, що люди гірші від самого сатани.

Потім тихо вже було на цьому базарщиці. Свистіли тільки колючі дроти на вітрі довкола табору, і поїзд мчав ще вечером до Братислави та сосни в ліску сіяли глицями, бо мороз їх поварив.

Впала карта на землю та ніч вогнями запалилася. Така чорна ніч, але вогняна. Від скинених бомб горів Фльорісдорф і цісарська столиця над Дунаєм у вогнях купалася.

Всім тілом дрижали люди за дротами, і матері в розпуці забули, що їх діти пухнуть від плачу та від лютої зими. «Боже, виведи нас з цієї неволі на світ ясний».

Ні берегів не видно, ні буря не зближається; наче корабель на міліні, осталися за колючими дротами люди...

Від автора: Ця мала книжечка — тільки мініяюрний нарис, і перша частина того, що на дальших етапах мусили ще перетерпіти тисячі українських «ізгоїв». Довго буде ще не одному снитися «Банк гассе» ч. 1. у Відні, і далі, як валилася новітня Вавилонська вежа та з чергі походи в невідоме. (Написано у Відні в бомбосховищах 1943—44 рр.).

Ю. Бескід

ЦІНА : 5 НМ.

